

УДК 94 (477) «19» :343

Питання захисту мов національних меншин у добу Української Центральної Ради

Т.П. МАКАРЕНКО

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ, Україна

E-mail: t_makarenko@mail.ua

Авторське резюме

Центральна Рада, як український парламент під час його діяльності, відстоювала права українського народу і етнічних меншин. Мовні проблеми вирішуються разом з іншими питаннями, предметом уваги нового уряду була проблема української мови та мов національних меншин, які проживали на території України. Ідейно - теоретичні основи політики щодо національних меншин були розроблені M.S.Grushevskiy та інших лідерів української революції. Концептуальні напрями цієї політики є забезпечення пропорційного представництва у владі етнічних меншин; можливість використання рідної мови, у тому числі в школах, безкоштовне створення їх у культурних і релігійних суспільствах; фінансування їх діяльності з державного бюджету і т.д. Вимоги захисту національних мов знайшло свою консолідацію в програмах провідних українських партій, які були представлені в Центральну Раду, а також універсалії і в інших нормативних правових актах УЦР, тобто мовна політика стала невід'ємною частиною національної політики в цілому.

УЦР ввела до свого складу представників національних меншин і створила російська, єврейський і польський секретаріати в Генеральному секретаріаті, який був досить широкої діяльності. Статут Генерального секретаріату передбачав опублікування правових актів у російській, єврейській, польській, що в майбутньому практично виконані. Для етнічних популяцій встановлених Урядом десятки шкіл, гімназій, факультетів університетів, в яких викладання і навчання здійснюється національним меншинам. Там також були створені різні періодичні видання, театри, музеї і т.ін.

Мовні права національних меншин також були прийняті до уваги у виборчому законодавстві - це було передбачено друкування виборчих бюлетенів і списків кандидатів у депутати на українській мові, а також мовами національних меншин.

Ті ж права також розглядаються в економічній сфері: написи про стан банкноти були надруковані на додаток до українських у російській, єврейській та польській. Про державні печатки і штампи були опубліковані чотири мовами найбільш численних національних меншин України. Кожен із чотирьох універсалій, затвердженою Центральною Радою, містить положення про права негромадян українського населення і захисту їх мови.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Генеральний секретаріат у справах національностей, національних меншин, національна політика, мовна політика, політика в галузі освіти.

Problems of protection of national minorities languages during Ukrainian Central Rada

T.P. MAKARENKO

Berdyansk state pedagogical university, Berdyansk, Ukraine

E-mail: t_makarenko@mail.ua

Abstract

Central Rada as the Ukrainian parliament during its activity defended the rights of Ukrainian people and ethnic minorities. Language problems are resolved along with other issues, the subject of attention of the new government was the problem of Ukrainian language and languages of national minorities, which lived on the territory of Ukraine.

Ideological and theoretical basis of policy relating to national minorities have been developed by M.S.Grushevskiy and other leaders of the Ukrainian revolution. Conceptual directions of this policy was ensuring of the proportional representation in the authorities by ethnic minorities; the possibility of using their native language, including in schools; free creation of cultural and religious societies; funding for their activities from the state budget etc. The requirement of the protection of national languages has found its consolidation in programs of leading Ukrainian parties, which has been represented in the Central Rada, as well as in the Universals and in other normative legal acts of UCR, that is language policy has become an integral part of ethnic policy in general.

UCR has introduced in its membership representatives of national minorities and has created Russian, Jewish and Polish Secretariats in the General Secretariat, which had quite wide activity. The Charter of the General Secretariat foresaw the publication of legal acts in Russian, Jewish, Polish that in future practically fulfilled. For ethnic populations Government established dozens of schools, gymnasiums, faculties at the universities in which teaching and learning carried out by the national minorities. There were also established various periodicals, theaters, museums etc.

© Т.П. Макаренко, 2013

The language rights of national minorities have been also taken into account in the electoral legislation – it was provided the printing of election ballots and lists of candidates for deputies in Ukrainian as well as in languages of national minorities.

The same rights also dealt with relations in the economic sphere: the inscriptions on the state banknote have been printed in addition to Ukrainian, in Russian, Jewish and Polish. On the state stamps and seals definitions were published in four languages of most numerous national minorities of Ukraine. Each of the four Universals, approved by the Central Rada, contains provisions on the rights of non-Ukrainian population and protection of their language.

Keywords: Ukrainian Central Rada, General secretariat of national affairs, national minorities, national policy, language policy, educational policy.

Постановка проблеми. Доба Української Центральної Ради була найяскравішим етапом періоду відродження української державності початку ХХ століття. Саме Центральна Рада стала на чолі державотворчих процесів і, перетворившись на український парламент, відстоювала права українського народу та національних меншин. Мовні питання розв'язувалися разом з іншими питаннями і предметом уваги нової влади були як проблема української мови, так і мов національних меншин, які проживали на території України.

Аналіз досліджень і публікацій. Формування етнополітики України в добу визвольних змагань та правове становище національних меншин досліджують такі відомі науковці, як В.Ф.Верстюк, В.Ф.Солдатенко, Г.Ф.Кривошій, Н.В.Чеботок, В.М. Устименко, Л.І.Рябошапка. Питання законодавчого закріплення української мови як державної та мови етнічного населення в період 1917-1918 рр. висвітлені в доробках Л.П.Рапацької, А.М.Боровика, Ю.Ф. Прадіда.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз політики Української Центральної Ради щодо національних меншин та її законодавча діяльність у сфері мовної політики.

Виклад основного матеріалу. Українська Центральна Рада (УЦР) будувала свою діяльність на засадах рівності всіх національностей, що проживали на території України. Концептуальними напрямками політики щодо національних меншин було забезпечення представникам етнічних меншин пропорційного представництва в органах влади, можливості використання ними рідної мови, в тому числі у школах, вільного утворення культурних і релігійних товариств, виділення коштів для їхньої діяльності з державного бюджету тощо. Тобто, у полі зору законотворчих процесів УЦР постійно перебували питання розвитку відносин з неукраїнським населенням і, в першу чергу, захист їхньої національної мови.

Звертаючись до корінного населення, Голова Української Центральної Ради М.Грушевський у статті «Народам України» зазначав: «Право національних меншостей буде забезпечено. Білорусам, великоросам, по-

лякам, євреям, молдаванам, чехам та іншим народностям України буде надано пропорційне представництво в наших автономних органах, а їх мова буде допущена в зносинах з урядами і органами самоуправи в тих округах, де ці народності становлять певний національний мінімум. Шкільна рада, певно, подбає про те, щоб у місцевостях, де було відповідне число учнів тієї чи іншої народності, вони мали змогу вчитися на своїй рідній мові. Всі ці національні чи релігійні групи матимуть право закладати свої культурні і релігійні установи й діставати для них підмоги з автономного скарбу України» [3, с. 106].

Крім загальних положень про становище національних меншин в Україні, М.С.Грушевський розробив і виклав специфіку взаємозв'язків з окремими, найбільш чисельними з них. Так, у зв'язку з тим, що єврейська меншість у містах була найбільшою, у статті «Підстави Великої України» вчений писав про необхідність повної рівноправності єврейської народності, її право на культурно-національне самовизначення [4, с. 88].

Політик закликав толерантно ставитися до російського населення, яке проживало на території України, мотивуючи це великим впливом російського фактора на суспільний розвиток держави. Щодо польської меншини, також чисельної серед населення України, пропонувався, «...що між ними й нами стане національно-персональна автономія, яка відродить польську школу й культурні інституції» [4, с. 91]. Зазначимо, що питання підтримки мов національних меншин розглядалося в контексті захисту їхніх прав загалом. Цій проблемі приділяли увагу як лідери Української революції, воно знайшло своє закріплення у програмах провідних українських партій, які мали представництво в Центральній Раді, а також в Універсалах та інших нормативно-правових актах УЦР.

Так, програма Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), яка мала в Центральній Раді найбільшу фракцію, закріплювала повну рівноправність усіх громадян України, незважаючи на різницю стану, статі, національності й релігійного світогляду, а

також повне забезпечення прав національних меншин в Україні (росіянам, євреям, полякам, німцям та іншим) через установлення для них пропорційного представництва в сеймі та всіх органах місцевого самоврядування; забезпечення їхній мові державного характеру в місцях, де вони становлять значний відсоток населення.

У програмі Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ) декларувалося право людини користуватись рідною мовою в приватному й громадському житті та зазначалося, що збереження мови й розвиток культури національних меншин будуть гарантовані пропорційним представництвом у парламенті України; «повною волею вживати своєї мови у всіх приватних товариствах і школах»; правом об'єднання в національно-культурні спілки; правом представництва національних меншин у тих районах, де вони становлять не менше п'ятої частини населення; правом звертатися в урядові інстанції й отримувати від них відповідь своєю (рідною) мовою тощо [5, с. 48].

Програма Української народної партії проголошувала зверхність законів, рівність перед ними всіх громадян України незалежно від національності, віри, статі й майнового стану. Планувалося законодавчо охороняти права національних меншин, забезпечити викладання в школах рідними мовами. Державною мовою проголошувалась українська. Резолюцією з'їзду партії самостійників українська мова проголошувалась державною, нею мало вестися все діловодство в державних установах, навчання в школах, навчальних закладах, церковна служба [8, с. 36]. Спеціальними ж законами передбачалося забезпечити права мови національних меншин у школах і державних установах.

Отже, участь українства і національних меншин у державотворенні (а саме: пропорційне представництво меншин у парламенті України, право об'єднуватися в національно-культурні організації, збереження національної мови і культури) була чітко прописана у партійних програмах, а мовна політика щодо неукраїнського населення формувалася як обов'язкова складова етнополітики в цілому.

Про це свідчать також рішення Українського національного конгресу (квітень 1917 р.), на якому було підкреслено, що одним з головних принципів української автономії є повне забезпечення прав національних меншин, які проживають в Україні. Серед них: право на проведення регулярних національних з'їздів для обрання постійних рад, які представлятимуть національні меншини в Крайовій Раді, поділ на адміністративно-судові округи областей, що населені національними меншинами, для за-

безпечення їхніх прав у суді і адміністрації; організація шкіл з рідною мовою навчання, шкіл із змішаною мовою і паралельних класів – у залежності від кількості представників національних меншин у даній місцевості; забезпечення свободи релігійного культу і вільного розвитку мистецтва шляхом асигнувань коштів із крайових фінансових органів.

Отже, така мовна політика Центральної Ради була традиційною вже з часу її заснування. Так, наприклад, з'їзд народів-федералістів (8-15 вересня 1917 р.) у своїх постановках відзначив, що в Україні за часів Центральної Ради всі мови стали рівноправними, і цей факт мусить бути прикладом для всієї Росії [14, с. 118].

З прийняттям II Універсалу (липень 1917р.) УЦР ввела до свого складу представників національних меншин, створила російське, єврейське та польське секретарство в Генеральному Секретаріаті. Одним з найголовніших питань у роботі секретарств була охорона національних меншин від юридичних і фактичних обмежень у громадських і політичних відносинах, сприяння на засадах свободи й демократизму вдосконаленню існуючих та створенню нових національних установ та інституцій. На думку сучасних дослідників, в особі віце-секретарів з національних справ був утворений своєрідний державний орган, який до того часу був невідомий в адміністративній практиці Російської імперії і Західної Європи. «Віце-секретаріат – не звичайний урядовий орган. Він використовує в своєму діловодстві мову національної меншини, і ніякі закони чи розпорядження не можуть бути опубліковані без його згоди», – такі положення закріплювала спеціальна інструкція (наказ) Генерального Секретаріату [9, арк. 7 зв.].

Суттєвим досягненням у діяльності національних секретарств є врегулювання питання щодо використання мов національних меншин. Зокрема статут Генерального Секретаріату передбачав публікацію правових актів російською, єврейською, польською мовами, що надалі практично виконувалося. Між іншим, тільки єврейською мовою було видано 3 тис. примірників III Універсалу Центральної Ради [12, арк. 7]. Крім того, заступникам секретаря з національних справ надавали право спілкуватися, вести справочинство мовою конкретної національної меншини.

Право на «використання ними рідної мови, в тому числі у школах», не тільки декларувалося у документах Генерального Секретаріату, а знайшло і своє практичне втілення. Для етнічного населення урядом було створено десятки шкіл, гімназій, факультетів у ВНЗ, в яких навчання і викладання здійснювалося мовою національних меншин. Також були засновані

різні періодичні видання, театри, музеї тощо.

На освітянському рівні обговорення питання про забезпечення прав національних меншин було започатковано на I Всеукраїнському учительському з'їзді 5-6 квітня 1917 р., в загальних постановках якого вказувалося, що школа на Україні повинна бути «національною, тобто українською, з забезпеченням прав меншостей» [1, с. 103]. Крім того, зазначалося про необхідність зменшення кількості російських та збільшення чисельності українських шкіл відповідно до процентного співвідношення найбільш чисельних національностей, що проживали в Україні – «вимагати... певного числа шкіл на підставі процентних даних», а «в районах з українською більшістю відвести школи для меншостей» [1, с. 104].

Надзвичайно важливим етапом у формуванні мережі національних шкіл в Україні стала нарада у справі організації народної освіти (грудень 1917 р.), на якій мали представництво не тільки українці, але й росіяни, поляки, євреї. Серед головних проблем обговорення – проблема управління народною освітою в умовах багатонаціонального складу населення України. Головним принципом керівництва освітою мав стати вільний розвиток національних шкіл.

Згідно з рішенням наради, національні школи повинні були будуватись на основі «визначеної і вирішальної ролі... рідної мови, укладу життя і дитячої психіки даної національності». Українську ж мову в школах національних меншин пропонувалося ввести лише з вищої початкової школи, причому «обов'язкову для шкіл, але не обов'язкову для учнів» [1, с. 105]. Це означало, що вивчення української мови було важливим за умов, коли у школі набиралась установлення мінімум бажаних вивчати ці мови. Проводячи політику фінансової підтримки національних секретарств, Центральна Рада ухвалила закон про асигнування 500 тис. крб. народному міністерству єврейських справ на видання шкільних підручників на 1918 – 1919 навчальний рік. У пояснювальній записці до закону обґрунтовувалась необхідність такого асигнування: «Народне міністерство єврейських справ, піклуючись про освіту народу і перебування вже існуючих початкових і середніх шкіл на нових підвалинах, зустрічає у своїй роботі велику перешкоду в тому, що бракують відповідні підручники і шкільне знаряддя (мапи, картини й інші). На Україні є близько 225.000 єврейських дітей віком від 7 до 11 літ. Близько 75 тис. з них навчаються в початкових

школах, більш як 15 тис. в єврейських середніх школах, а 5 тис. в т. зв. казенних єврейських школах, які міністерство гадає переформувати у вищі початкові школи» [10, арк. 38].

Окрім того, в архівних документах знаходимо велику кількість клопотань від секретарства з єврейських справ до уряду про видачу позик чи асигнувань на друкування підручників та літератури єврейською мовою [11, арк. 80]. З метою підготовки вчителів для шкільної мережі з єврейською мовою навчання 11 квітня 1918 р. Центральна Рада ухвалила закон про відкриття єврейської вчительської семінарії, затвердила її статут та асигнувала на утримання цієї установи 80420 крб. [13, арк. 16-18]. Міністерство освіти видало розпорядження про введення для єврейських дітей, які вчилися у загальних школах, курсів ідишу, івриту та єврейської історії. При обговоренні законопроекту наголошувалося, що із 700 тис. населення Києва 80 тис. визнають єврейську мову своєю рідною [7, с. 264].

Рішення про заснування такої самої навчальної установи в Житомирі прийняло Волинське губернське земство [2]. Крім того, у Кам'янець-Подільському державному університеті було засновано кафедру єврейської історії і літератури. З метою прищеплення знань про свій народ тим єврейським дітям, які навчалися в приватних середніх школах, за пропозицією міністерства з єврейських справ Міністерство освіти України видало розпорядження про викладання для цієї категорії учнів курсу єврезнавства, зміст якого складався з єврейського письменства, єврейської історії, мови ідиш або івриту [10, арк. 23]. Щоб здійснити перехід на єврейську мову навчання в приватних єврейських гімназіях, було вирішено негайно ж замінити в першому класі російську мову викладання на єврейську.

У виборчому законодавстві теж враховували, але частково, мовні права національних меншин. Так, наприклад, під час розгляду законопроекту «Про вибори до Українських Установчих зборів» передбачали друкування виборчих бюлетенів і списків кандидатів у депутати українською мовою, а також мовами національних меншин. Після ухвалення цього законопроекту 16 листопада 1917 р. в його тексті (ст. 52) це положення залишилося тільки щодо списку кандидатів.

Певною віхою у вирішенні національного питання в Україні став III Універсал Центральної Ради. По-перше, в ньому окреслювалась територія УНР. А по-друге, – Центральна Рада зробила ще один крок до розв'язання питання національних меншин. З цього приводу в Універсалі зазначалося: «Український народ, сам довгі роки борючися за свою національну

волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцільних, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні призначаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя» [5, с. 126-127].

Щодо мовного питання, то, крім закріплених уже положень, III Універсалом гарантувалося право національним меншинам використовувати їхню рідну мову в разі звернення до будь-яких установ. Таке ж право стосувалося й взаємовідносин в економічній сфері. Так, 7 грудня 1917 р. Центральна Рада ухвалила форму державних кредитних білетів, на яких були написи, крім української, російською, єврейською та польською мовами. Те ж саме передбачав і закон «Про доповнення до закону про українську грошову одиницю» поданий на розгляд УЦР 18 березня 1918 р. не обмежував можливості використання мов національних меншин й опублікований 24 березня 1918 р. Закон «про запровадження української мови у банківській і торгівельній сферах» [6, с. 229]. Окрім того, на державних штампях і печатках означення друкувалися чотирма мовами найчисленніших національних меншин України.

Законом УНР «Про національно-персональну автономію» від 9 січня 1918 р., яким кожній «нації, що мешкає в Україні» надавалося

право на «самостійне влаштування свого національного життя». Відтак, хоча про це безпосередньо не йшлося, очевидно, передбачався й вільний розвиток мов національних меншин. Але на практиці все ж існували певні проблеми у цій сфері. Відомо, наприклад, що наприкінці березня 1918 р. представники національних меншин виступили в Малій Раді зі спільною заявою щодо порушення Закону «про національно-персональну автономію». Вони не погоджувалися з масовим застосуванням лише української мови без паралельного вживання інших мов [6, с. 229].

IV Універсал УЦР підтвердив право всіх націй на самостійний розвиток. У ньому констатувалося, що «в УНР будуть забезпечені всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, недоторканість особи і її житла, право і можливість користуватися рідною мовою у відносинах з усіма установами» [5, с. 187-188].

Висновок. Отже, протягом своєї діяльності Українська Центральна Рада не лише декларувала, а й забезпечувала права і свободи українського населення та національних меншин, зокрема у сфері застосування та розвитку національних мов. Позитивним досвідом Центральної Ради у вирішенні хоча б мовного питання, як покаже згодом історичний досвід, не змогли, на жаль, скористатися уряди, що прийшли їй на зміну.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.) [Текст] / А.М. Боровик. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. – 368 с.
2. Вольнь. – 1918. – 12 апреля.
3. Грушевський М. Народностям України [Текст] / М.С.Грушевський // Великий українець: матеріали із життя та діяльності М.Грушевського. – К.: Веселка, 1997. – С.106-108.
4. Грушевський М. Статті, спогади, документи і коментарі [Текст] / М.С. Грушевський // Записки НТШ [за ред. М.Стахів, М.Чировський]. – Нью-Йорк-Париж-Сідней, 1978. – 225 с.
5. Політична історія України ХХ століття: [у 6 т.] / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) [та інші.] – К.: Генеза, 2002-2003. – Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В.Ф.Солдатенко (кер.), В.Ф. Верстюк. – 2003. – 488 с.
6. Рапацька Л.П. Правове регулювання мовної політики в Україні в 1917-1920 рр. [Текст] / Л.П.Рапацька // Кримський юридичний вісник. – Сімферополь, 2009. Вип.2 (6). – С. 241-251.
7. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: [у 2-х т.] / Ред.кол. В.А.Смолій, О.Д.Бойко, Ю.М.Гамрецький [та ін.]; Ін-т історії України НАН України. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1996, 1997. – Т.2.: 10 грудня 1917-29 квітня 1918 рр. – К., 1997. – 424 с.
8. Устименко В.М. Етнополітичні процеси в Україні на початку ХХ ст.: стан та особливості [Текст] / В.М. Устименко: НАН, Ін-т історії України. – К.: Ін-т історії України, 2007. – 81 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО). – Ф. 1748 «Генеральне секретарство з єврейських справ. 1917-1918». – Оп. 1. – Спр. 3.
10. ЦДАВО України. – Ф.1748 «Генеральне секретарство з єврейських справ. 1917-1918». – Оп. 1. – Спр. 97.
11. ЦДАВО України. – Ф.1063 «Генеральне Секретарство УЦР 1917-1918». – Оп. 3. – Спр.1.
12. ЦДАВО України. – Ф. 1854 «Міністерство по єврейських справах». – Оп. 1. – Спр. 5.
13. ЦДАВО України. – Ф.115 «Українська Центральна Рада». – Оп. 1. – Спр. 26.
14. Чеботок Н.В. Концептуально-правові аспекти формування етнополітичної політики України в добу визвольних змагань [Текст] / Н.В.Чеботок // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 22. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С. 117-123.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013

REFERENCES:

1. *Borovik A.M.* Ukrainizatsiya zagalnoostitnih shkil za chasiv vyboruvannia derzhavnosti (1917-1920 rr.) (Ukrainianization of schools during the struggle of independence (1917-1920 years). Kyiv, 2008. 368 p.
2. Volyn (Volyn). 1918. April, 12th.
3. *Grushevskiyi M.* Narodnostiam Ukrainy (To nationalities of Ukraine). *Velykyi ukrainets: materialy iz zhyttia ta diyalnosti M.Grushevskogo*, 1997, pp.106-108.
4. *Grushevskiyi M.* Statti, spogady, dokumenty i komentari (Articles, memories, documents and comments). New York, Paris, Sydney, 1978. 225 p.
5. Politychna istoriya Ukrainy XX stolittia: u 6 tomah (The political history of Ukraine of XX century: in 6 volumes). Tom 2: Revolutsia v Ukraini: polityko-derzhavni modeli ta realiyi (1917-1920) (Vol.2: The Revolution in Ukraine: Political and public models and realities (1917-1920). Kyiv, 2003. 488 p.
6. *Rapatska L.P.* Pravove reguluvannia movnoyi polityky v Ukraini v 1917-1920 rr. (Legal regulation of language policy in Ukraine in 1917-1920). *Krymskiy yurydychnyi visnyk*, 2009, no. 2 (6), pp. 241-251.
7. Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy (Ukrainian Central Rada. Documents and Materials). Kyiv, 1997. 424 p.
8. *Ustyomenko V.M.* Etnopolitychni protsesy v Ukraini na pochatku XX stolittia: stan ta osoblyvosti (Ethno-political processes in Ukraine in the early XX century: status and characteristics). Kyiv, 2007. 81 p.
9. Tsentralniy derzhavniy arkhiv vyschyh organiv vlady Ukraïni (Central State Archive of the higher authorities of Ukraine). Kyiv, no. of fund 1748, no. of description 1, case no. 3. Tsentralniy derzhavniy arkhiv vyschyh organiv vlady Ukraïni (Central State Archive of the higher authorities of Ukraine). Kyiv, no. of fund 1748, no. of description 1, case no. 3.
10. TDAVO Ukraïni (CSAHA of Ukraine). Kyiv, no. of fund 1748, no. of description 1, case no. 97.
11. TDAVO Ukraïni (CSAHA of Ukraine). Kyiv, no. of fund 1063, no. of description 3, case no. 1.
12. TDAVO Ukraïni (CSAHA of Ukraine). Kyiv, no. of fund 1854, no. of description 1, case no. 5.
13. TDAVO Ukraïni (CSAHA of Ukraine). Kyiv, no. of fund 115, no. of description 1, case no. 26.
14. *Chebotok N.V.* Kontseptualno-pravovi aspekt formuvannia etnonatsionalnoyi polityky Ukrainy v dobu vuzvolnyh zmaganiy (Conceptual and legal aspects of ethnic policy of Ukraine during the liberation struggles). *Derzhava i pravo. Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. Kyiv, 2003, pp. 117-123.

Макаренко Тамара Петрівна – кандидат історичних наук, доцент
Бердянський державний педагогічний університет
Адреса: 71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4
E-mail: t_makarenko@mail.ua

Makarenko Tamara Petrivna – PhD in history, associate professor
Berdyansk state pedagogical university
Address: 4, Shmidt Str., Berdyansk, Ukraine, 71112
E-mail: t_makarenko@mail.ua